

MREŽA NASELJA OPŠTINE NIKŠIĆ I NJENE SPECIFIČNOSTI

Zdravko Ivanović

Miroslav Doderović

The Nikšić municipality is the largest in Montenegro, covering an area of 2,065 km², which is 14.95% of the country's territory. There are 110 settlements with the average of 18.8 km² per settlement. According to the spatial plan of the municipality, Nikšić is planned as a high-urban centre which offers high quality of life through the application of improved forms of construction as well as overall value of ambient.

Osnovni cilj urbanizma je organizacija naselja kao i prostorne cjeline sa kvalitetnim fizičkim, funkcionalnim, ekološkim, sociološkim i estetskim karakteristikama. Urbanizam je nauka koja je u funkciji razvoja naseljenih teritorija, njihovih specifičnosti i vrijednosti, kao i uslova života stanovnika u njima. Ljudima u Nikšiću je neophodno obezbijediti optimalne uslove za privatni i javni život, stanovanje, odmor, rad, proizvodnju, građenje,

rekreaciju, kulturu, obrazovanje, kretanje, socijalnu zaštitu, brigu, njegu, osvježanje, relaksaciju i sve ono što ljude čini zdravim, bezbjednim, korisnim, efikasnim, zadovoljnim i dostojanstvenim.¹ Cilj urbanizma je i očuvanje zdrave prirodne sredine u naselju i okolini, kao i razvijanje mreže naselja u opštini i regiji Nikšić.

Geografski položaj je osnova razvoja svakog grada. Važnost položaja određuje koliko će se stanovništva, privrednih snaga, društvenih službi i ustanova koncentrisati na određenom mjestu i u kojoj mjeri će to okupljanje biti uspješno sa aspekta interesa regije, gravitacionog područja i šire zajednice (B. Radojičić, 1982: 17–19). Nikšićka opština je najveća u Crnoj Gori, zahvata površinu od 2.065 km², što čini 14,95% njene teritorije. Graniči se sa šest crnogorskih opština: Kotor, Cetinje, Danilovgrad,

¹ Osnovna karakteristika mreže centara na području Crne Gore je usitnjenost i poliformnost urbanih centara, jer sem Podgorice i Nikšića, koji figuriraju kao primarni, odnosno, regionalni centri, gdje je postignuta veća koncentracija populacije, uglavnom dominiraju srednje mali centri (ukupno 10), veličine 10–20 hiljada stanovnika, a u mreži centara zastupljeno je još 8 manjih centara veličine 5–10 hiljada (3) i 1–5 hiljada stanovnika. S obzirom na površine tri makro cjeline Crne Gore, u pogledu gustine centara i gradova, najpovoljnije je primorsko područje. U središnjem području nalaze se najveći gradovi, dok se na sjevernom području nalaze centri sa karakteristikama da teško mogu biti pokretači transformacije okolnog prostora. Skup centara prema veličini i značaju koji ima u razvoju mreže naselja je heterogen. Na djelimično oformljenu i polarizovanu mrežu centara sa izraženom regionalnom specijalizacijom nekih djelatnosti u pojedinim centrima uticalo je više faktora: različiti i neravnomjerno razmješteni prostorni potencijali za razvoj gradova; relativno kratak period u kome se ostvaruje ubrzaniji razvoj izvjesnog broja gradova; različite osnove i dinamika razvoja gradova; velika usitnjenost mreže ostalih naselja; disperzije u razvoju naselja na različitim područjima, itd. Centri se ispoljavaju kao polovi rasta ili razvoja koji podstiču promjene i razvoj u okolnim naseljima.

Kolašin, Šavnik i Plužine. Na zapadu je državna granica sa Bosnom i Hercegovinom. Važnost geografskog položaja Nikšića se ogleda u činjenici da se nalazi na samo 35 km vazdušne linije od mora. Povoljan geografski položaj Nikšića utiče na njegov saobraćajni značaj, pošto se nalazi u središtu prirodnih komunikacija, na raskrsnici važnih puteva preko kojih je omogućeno ekonomsko povezivanje sjevernog, srednjeg i primorskog dijela Crne Gore². Najveći značaj za Nikšić ima magistrala Skadar – Podgorica – Nikšić koja se u Nikšiću račva na dva kraka: Nikšić – Trebinje – Dubrovnik i Nikšić – Plužine – Foča³. Ovaj putni pravac je osnovni nosilac razvoja Središnjeg dijela Crne Gore i veza sa jedne strane preko Albanije sa Grčkom, a sa druge strane, prema Republici Srpskoj i Hrvatskoj, te dalje ka zapadnoj Evropi. Gravitaciona zona Nikšića obuhvata jednu trećinu Crne Gore. Granice gravitacione zone prostiru se gornjim tokom Morače, kanjonom Tare, Gatačkim poljem, dolinom Trebišnjice, zahvatajući predio Grahova, veliki dio katunskog krša, Pješivaca i Bjelopavlića. Za konstituisanje i funkcionisanje mreže i sistema naselja bitna su spoljna i unutrašnja obilježja. Spoljna obilježja su rezultat odnosa dva ili više sistema na jednoj teritoriji. Unutrašnja obilježja su locirana

² Udolina srednje Crne Gore - pruža se smjerom sjeverozapad – jugoistok. Ova oblast proteže se između Gatačkog polja i Skadarskog jezera, a rijekom Bojanom je otvorena prema Jadranskom moru. Udolinu čine: Golija i Duga, Nikšićko polje, Bjelopavlićka ravnica, Podgoričko-skadarska kotlina i prevoji između njih. Ovo je najniži dio Crne Gore (do 60m). Samo je Nikšićko polje na većoj nadmorskoj visini, oko 650 m.n.v

³ Put Šćepan Polje – Nikšić – Podgorica – Tuzi – Božaj, predstavlja dio magistralnog puta M-18, koji počinje na državnoj granici, a završava se na Božaju (albanska granica). Kroz Crnu Goru prolazi u dužini od 162 km, a svojim geografskim položajem zauzima jedno od centralnih mjesta u okviru putne mreže Crne Gore. Put je bez asfaltnog kolovoza, završen 1965. godine, a kasnije se parcijalno pristupalo asfaltiranju pojedinih dionica.

na prostoru koji zauzima jedan sistem naselja i djeluju na prostorno-funkcionalne odnose i veze unutar samog sistema naselja⁴.

⁴ Razvoj naselja i tokovi urbanizacije u periodu posljednje četiri decenije pokazuju izrazitu dinamiku i strukturne promjene u razvoju i uslovima života i rada. U tom smislu, dogodile su se snažne promjene u razmještaju populacije i strukturnim karakteristikama koje su izazvale transformisanje obodnih i prigradskih ruralnih u suburbana i urbana naselja, pretežno uz najveće gradove, kao posljedica gravitacije velikih centara. Sa druge strane, evidentno je napuštanje malih naselja u širim prostorima planinskih i brdskih područja, kao posljedica niskog stepena centraliteta pojedinih centara, nerazvijenosti servisa i usluga, gotovo nikakvih uslova za zapošljavanje izvan sektora poljoprivrede, itd, ali i starenje najmanjih naselja. Jedan od bitnih faktora redistribucije i koncentracije stanovništva predstavljale su i osovine razvoja formirane izgradnjom i modernizacijom magistralnih i regionalnih puteva. Kretanje i razmještaj stanovništva u proteklom dvadesetogodišnjem periodu, po karakterističnim regionima republike, ukazuje na proces praznjenja Sjevernog i nasuprot tome povećanja koncentracije stanovništva u Središnjem i Primorskom regionu. Gustina mreže naselja na tri makro dijela Crne Gore veoma je neujednačena i u zavisnosti je od gustine naseljenosti - najgušća mreža naselja je u primorskom dijelu sa prosječno 15 naselja na 100 km² (Budva (27) i Tivat (26)). Najređa mreža je u sjevernom dijelu sa prosječno 7.8 naselja na 100 km², a naročito rijetka u opštinama Mojkovac, Plav i Šavnik. Opštine središnjeg područja imaju gustinu mreže u prosjeku oko 8.8 naselja na 100 km². S obzirom da je u prosjeku gusta mreža naselja na čitavoj teritoriji (9.1 naselje/100 km²), mala je prosječna udaljenost susjednih naselja. Razlozi za to leže i u činjenici da je u unutrašnjem, planinskom području, pretežno zastupljena ekstenzivna poljoprivreda. Industrijalizacija se odvijala u manjem broju centara i imala je efekte na porast gustine naseljenosti i srastanje naselja samo u okolini Podgorice, Nikšića i Danilovgrada. Sjeverno područje ima usitnjenu, rjeđu, neravnomjerno razmještenu mrežu naselja sa depopulacijom broja stanovnika, u kojoj su se razvila dva grada sa preko 20000 stanovnika - Pljevlja i Bijelo Polje. Proces ukрупnjavanja razvoja manjeg broja naselja u poslijeratnom

Ograničenost prostora proizlazi iz odnosa razvoja i prostora. Naime, svojstva razvoja, čiji je osnov stanovništvo i proizvodnja, je neograničenost. Iz odnosa ta dva svojstva suprotnosti, razvoja i ograničenosti, odnosno stanovništva i proizvodnje sa prostorom, dolazimo do konačnosti, odnosno do konačnog razvoja. Iz prethodnog proizlazi da je optimistička filozofija razvoja zamijenjena filozofijom pesimističkog pristupa budućnosti. To znači da je pogled s dugoročnog skrenut na kratkoročni horizont i da je vjera u razvoj bez prepreka zamijenjena saznanjem o rastućem broju prepreka i sve kraćoj vremenskoj udaljenosti između praga ograničenja. O upotrebi i korištenju prostora odlučuje veliki broj subjekata, a ti subjekti imaju različite interese u korišćenju prostora i različitu ekonomsku moć, a svi oni i nijesu svjesni da je sastavni dio našeg života okolina koja se stvara izgradnjom objekata, čime se doprinosi i oblikovanju sopstvene ekonomije i razvoja u cjelini. (B. Radojičić, 2002: 181–184)

periodu odvijao se sporo. Za središnje područje karakteristična je izrazitija polarizacija u mreži naselja. Veća koncentracija stanovništva je u Podgorici i Nikšiću, dok je najveći broj naselja ovog područja sa malim brojem stanovnika, karakteristikama depopulacije u periferiji, ali sa prosječnim slabim porastom stanovništva. Mrežu naselja u primorskom području karakteriše velika usitnjenost. Primorska naselja su i brojčano veća i u mreži naselja gušće naseljena. Ona su u znatnoj mjeri uključena u konurbacijske sisteme, koji su se tokom vremena formirali u Bokokotorskom zalivu i na potezu od Budve do Ulcinja. Najveći priliv stanovništva prihvatili su gradovi Budva, Bar i Herceg Novi, dok se depopulacija stanovništva vezuje za Ulcinj i Kotor. Specijalizovanost privrede na ovim područjima i atraktivnost ovog dijela države, uticala je na relativno veliku gustinu naseljenosti, izgrađenost prostora i najintenzivniji dugogodišnji porast stanovništva. Osnovni problem ostao je u karakteru urbanizacije, koji je u regionalnom smislu bio u velikoj disproportiji. Sjever je ostao niže urbanizovan i na nižem nivou kvaliteta, Centar visoko urbanizovan, ali sa naslijeđenim i novostvorenim problemima urbanog razvoja i Jug sa relativno zadovoljavajućim nivoom i karakterom urbanizovanosti.

Objekti u kojima živimo i radimo, sistemi za vodosnabdijevanje, električne mreže, putevi, željeznice, aerodromi, hoteli, telekomunikacione mreže, samo su dio liste različitih građevinskih objekata, a svi oni pripadaju prostoru koji je jedan i nedjeljiv. Trendovi u razvoju centralnih funkcija u domenu društvenih servisa, razvoja sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, zavise i posljedica su uticaja sličnih faktora koji se javljaju i u trendu razvoja mreže naselja. Tu je, prije svega, prisutno jačanje funkcije trgovine i usluga u razvijenim centrima poput Podgorice i Nikšića, gotovo u svim primorskim centrima srazmjerno veličini i njihovom uticaju u mreži centara, ali i na značajnim osovinama koje povezuju pomenute centre. Tako, intenzivan razvoj ovih djelatnosti, uz manje proizvodne i objekte male privrede, veliki broj benzinskih pumpi, itd. bilježi se na potezu Podgorica – Danilovgrad – Nikšić. Ovo ukazuje i na prirodnu potrebu za povezivanjem ovih naselja, s obzirom na njihov međusoban uticaj i sličan prostorni kontekst. Pored pomenutih trendova treba napomenuti još: svijest o potrebi za širom afirmacijom kulturnoistorijske baštine Crne Gore, afirmacija etno i eko naselja u cilju proširenja turističke ponude, postepeno vraćanje uloge administrativno-kulturnog centra gradu Cetinju, itd).

Fizičko-geografske odlike i njihov uticaj na mrežu naselja

Reljef Nikšićkog polja, u kome je smješten grad, se odlikuje relativno ravnim dnom, jako razuđenim obodom i dosta strmim stranama. Iz njegovog dna, koje je od kvartarnog nanosa, štrče brojni krečnjačko-dolomitni brežuljci i glavice, od kojih je najviša Trebješka glavica koja je visoka 762 m. Obod Nikšićkog polja je tako razuđen da ima veliki broj rukavaca i nekoliko manjih polja koja imaju svoja lokalna imena (Gornje polje,

Krupačko polje, Slansko polje i centralni dio polja). Polje kao cjelina ima trouglast oblik i okruženo je sa svih strana planinama, tako da predstavlja zatvorenu depresiju. Od doline Zete odvojeno je krečnjačkom uzanom prečagom Budoš – Kunak. Na njegovoj istočnoj i sjeveroistočnoj strani su planine Prekornica, Štitovo, Maganik, Žurim i Vojnik. Na zapadu se prostire planina Njogoš, a na jugozapadu plato Stare Crne Gore, sa koga se u neposrednoj blizini polja izdižu planine Budoš i Pusti Lisac. Polje je ukliješteno između ovih planina i površina mu iznosi 66,5 km². Njegova duža osa iznosi 18,5 km dok mu je širina u prosjeku oko 3,5 km. Klima Nikšićkog polja je ugodna, pošto se osjećaju primorski uticaji, a uticaj kontinentalnosti najvidljiviji je u većim dnevnim i godišnjim temperaturnim amplitudama. Na pleistocenim vododržljivim naslagama sitnog pijeska i laporovite gline razvijena je relativno gusta mreža kraćih vodotoka koji na rubovima polja poniru. Najduža i najvažnija rijeka Nikšićkog polja je Zeta. Njene najveće pritoke su Bistrica, Mrkošnica i Gračanica. Zbog malog propusnog kapaciteta ponora dio Nikšićkog polja u vrijeme obilnih zimskih padavina povremeno je poplavljen. U polju se nalazi oko 300 vrela, 30 manjih i većih tokova i veliki broj ponora, čak 886. Na teritoriji opštine Nikšić nalaze se i vještačka jezera: Krupac, Slano, Vrtac, Liverovići, Grahovsko jezero i Bilečko jezero. Zbog svog biogeografskog položaja i veoma specifičnih geomorfoloških, geoloških, hidroloških, hidrogeoloških, pedoloških, klimatskih, biodiverzitetskih i drugih karakteristika, opština Nikšić predstavlja, posebno sa stanovišta zaštite životne sredine, izuzetno vrijedno područje. U ovako specifičnim prirodnim uslovima razvio se Nikšić, po veličini drugi grad u Crnoj Gori. Njegov geografski položaj je određen koordinatama od 42°46' s.g.š. i 18°57' i.g.d. U obliku trougla, ovaj grad se sa zapadne strane graniči rijekom Zetom, sa sjeverne Bistricom, sa istočne strane Gračanicom, dok se sa južne strane graniči sa Trebjesom i

Studenačkim glavicama (Z. Ivanović, 1979: 17–18). U visinskom pogledu ubraja se u najviše gradove sa nadmorskom visinom 630–650 m.

Razvoj sistema naselja

Na području opštine Nikšić postoji 110 naselja. Prosječna površina po naselju je $18,8 \text{ km}^2$. Prosječna gustina mreže naselja u Crnoj Gori je 11,1 naselja na 100 km^2 , a u crnogorskom primorju $15,6/100 \text{ km}^2$, a u opštini Nikšić 5,3 naselja na 100 km^2 . Njegove mnogobrojne komparativne prednosti povoljnog morfološkog i topografskog položaja u odnosu na druga gradska naselja uslovljavali su da je Nikšić ranije bio središte sjeverozapadne Crne Gore (Ivanović, 1979: 13–14). Površina grada u odnosu na površinu opštine iznosi 0,5%, a u odnosu na površinu republike 0,08%. U odnosu na broj stanovnika, naselja u opštini Nikšić (2011) imaju sljedeću strukturu: jedino gradsko naselje u opštini je Nikšić sa brojem stanovnika 56.970 – 2011. g. (Broj stanovnika 2003. g. 59.179); selo Ožrinići ima preko 2.000 stanovnika; između 1.500 i 2.000 ima Rastovac, sa 500–1.000 stanovnika su 4 naselja (Vir, Dučice, Kuta i Miločani); od 200–500 stanovnika je 15 naselja; od 100 do 200 stanovnika je 19 naselja; ispod 100 stanovnika je 69 naselja; manje od 50 stanovnika je 56 naselja; 14 naselja ima broj stanovnika manji od 20. U širokom gravitacionom području Nikšićke opštine možemo izdvojiti

⁵ *Stalna* naselja se dijele na: seoska i gradska. Seoskih naselja u Crnoj Gori ima 1.249, gradskih naselja (preko 10.000 stanovnika) ima 19. *Privremena naselja* su ona u kojima samo u određenim djelovima godine živi i radi stanovništvo. Zovu se još i specifična naselja. Privremena naselja zastupljena su na teritoriji Crne Gore kao: *Katuni*, *Ribarska naselja*, *Čerge*, *Kamp*, *Vikend-naselja*. Do 2011. godine u Crnoj Gori je bilo 1.221 seosko naselje, ali popisom 2011. godine došlo je do nove administrativne podjele po kojoj je broj seoskih naselja povećan na 1.249.

posebne djelove: grad, prigradsku zonu i vanjsku zonu. Uža regija Nikšićkog kraja čini onaj dio koji je najtješnje povezan sa gradom i u kome je jasno izražen komplementarni odnos između grada i okoline. Stanovništvo je koncentrisano u gradskom području (58.358 stanovnika – 2011) uz napomenu da grad, osim užeg gradskog jezgra čine i područja prigradskih naselja Kličevo, Straševina, Kočani, Dragova Luka, Ćemenca, Glibavac i Mokra Njiva. Smatra se da su Nikšić podigli Rimljani u III ili IV vijeku. Od svog postanka pa do danas Nikšić je promijenio nekoliko imena, od prvobitnog naziva Anderba, preko Anagastuma, zatim Onogošta, do današnjeg naziva. Veliki značaj za teritorijalno širenje grada ima donošenje urbanističkih planova. Prvi plan srednjovjekovnog Onogošta izradio je engleski naučnik Artur Evans (Ivanović, 1979: 104-105). Njegov plan izrađen 1877. godine obuhvatao je današnji bedem i njegovo podnožje u površini od 2 ha. Dr inž. Slade Šilović izradio je prvi regulacioni plan grada 1883. godine, kojim je Nikšić dobio pored stare i novu urbanu cjelinu - Novu varoš. Sredinu Nove varoši čini četvorougao trg od kojeg zvjezdasto polazi šest pravih ulica. Izgradnja grada bila je predviđena u ravnici, istočno od gradskog bedema, i bila je predviđena prizemna gradnja ili prizemlje sa jednim ili najviše dva sprata (Ivanović, 1979: 104–107). Po ovom planu Nikšić se izgrađivao sve do 1941. godine. U periodu 1941-1958. godine Nikšić je praktično bio bez urbanističkog plana. Prvi poslijeratni plan Nikšića je izrađen 1952. godine, i po ovom planu grad je trebalo da se podiže u etapama u periodu od 20 godina, kada se prognozira nagli porast broja stanovnika. Plan je bio koncipiran da je površina grada iznosila 430 ha (Ivanović, 1977: 135). Prema ovom urbanističkom planu teritorijalni razvitak grada se kretao prema Zeti i Bistrici.

Drugi urbanistički plan Nikšića izradio je Zavod za urbanizam Arhitektonsko-građevinsko-geodetskog fakulteta u Zagrebu 1958. godine. Prema ovom planu stambena zona Nikšića obuh-

vata površinu od 11,25 km² i sadrži 11 stambenih urbanističkih jedinica. Ovim planom prvi put se određuje širi i uži građevinski reon grada (Ivanović, 1977: 97). Od 1958. do 1971. godine nije rađen ni jedan urbanistički plan. Po projektu poznatog arhitekta Košira iz Ljubljane izvršena je revizija urbanističkog plana, i njegov plan predviđa izgradnju robne kuće, tržnice, doma zdravlja, hotela itd. Nakon zemljotresa 15. aprila 1979. godine nametnuta je potreba za revizijom urbanističkih planova i izgradnjom novog gradskog urbanističkog plana i trajala je od 1982. do 1984. godine. Iako se Nikšić danas razvija po tom planu, ipak je mnogo veći od planiranog. Kao i u svim velikim gradovima i u Nikšiću se javlja problem bespravne gradnje kao i zauzimanje kvalitetnih poljoprivrednih površina stambenim i drugim djelatnostima.

Dakle, planiranje grada kao cjeline se pretvorilo u projektovanje grada, od projekta do projekta, pa je na taj način došlo i do negacije planiranja strukture sadržaja u gradu, u njegovim djelovima pa zapravo više niko ne zna koji sadržaji nedostaju, te gdje bi ih trebalo prostorno smjestiti. Dobar primjer je i bujanje trgovačkih centara gdje je vrlo teško utvrditi da su planirani, projektovani i u svom prostornom rasporedu i u svojim kapacitetima. Kapitalizam u našem urbanizmu utiče na vrlo brze promjene strukture sadržaja – dosta je da prođete ulicom u Nikšiću pa ćete vidjeti da se svakih desetak dana neka radnja zatvara, a otvara se neka druga. Trgovački centri se stvaraju „sami od sebe“, prema investitorovim zahtjevima. I konačno, znamo da javnost gotovo uopšte nije uključena u urbano planiranje, te da generalno postoji značajan deficit demokratije u odlučivanju o prostoru. „Planiranje za budućnost“ bio je moto urbanističkoga djelovanja prije nekoliko decenija, sve se novo stvaralo kroz „nova naselja“, a staro „nije valjalo“. Danas je drugačija orijentacija u urbanom planiranju i u mnogo razvijenijim zemljama nego li je to Crna Gora. Sadašnjost je najvažnija, upravo o njoj

valja voditi računa, svaki dio gradskog prostora ima specifičnu vrijednost.⁶

Sela sa većim brojem stanovnika nalaze se pretežno u Nikšićkom polju i na njegovom obodu, i u Nikšićkoj Župi. Ranije su i sela u Grahovskom kraju imala veći broj stanovnika. Veličina seoskih naselja je jako neujednačena i kreće se od 2 stanovnika koliko ima Stuba i Bubrežak, do 1.511 koliko ima u Rastovcu, odnosno 1.952 u Ozrinićima. Veliki problem u funkcionisanju ovih naselja je saobraćajno povezivanje, snabdijevanje vodom i električnom energijom. Naročito se nedostupna sela u kršu izvan ravni Nikšićkog polja Župe, i Grahovskog polja u kojima je veći broj zaselaka čija su domaćinstva razbacana i međusobno udaljena i po nekoliko kilometara. Sela na zaravni dubokog krša Rudina, Vilusa, Banjana, Golije, Duge, Oputnih Rudina su uglavnom smještene oko uvala, na podovima i oko dolova. Kuće u selima su najviše smještene u podnožja brda i planina, po prisojnim stranama oko polja, uvala i dolova, a najviše su građene od kamena i danas sve prekrivene ciglom.

⁶ Problem urbanog redizajna prepoznaju i druge sredine. Ovim pitanjem na globalnom nivou, bavi se organizacija Ujedinjenih Nacija, kroz program HABITAT. U suočavanju s ovom problematikom svaka sredina ima određene specifičnosti, tako da iskustva jedne nisu primjenljiva u slučaju druge. Do sada su značajnu pažnju od strane praktičara i akademika imale teme razvoja u urbanim jezgrima i nova naselja na periferiji gradova, dok je malo pažnje bilo posvećeno redizajnu postojećih naselja. Ne postoji sveobuhvatan vodič za arhitekte, planere, urbane dizajnere koji ilustruje kako postojeća predgrađa mogu biti redizajnirana i razvijena, ali principi koji moraju biti uključeni tiču se poštovanja estetike, ambijentalnih vrijednosti, principa funkcionalnosti oblika i materijalizacije tradicionalne arhitekture kao i nesmetano funkcionisanje ovih oblika naselja. Na samim stručnjacima iz ovih oblasti je da pokažu koliko razvoja u postojećim predgrađima Nikšića može da apsorbuje novi rast i razvoj u odnosu na promjene demografskih, tehnoloških i ekonomskih uslova.

Pomoćne zgrade su obično pokrivene plehom. U mjesnim centrima su veće kuće.

Funkcije naselja

Prema prostornom planu Crne Gore za opštinu Nikšić je definisana policentrična mreža razvoja naselja. Nikšić kao opštinski i regionalni centar je sa 58.358 stanovnika najveće naselje u opštini (B. Radojičić, 2002: 425–430). Za njega je nakon II svjetskog rata bio naglašen proces urbanizacije, jer je s obzirom na to da je bio definisan kao industrijski centar Crne Gore vršeno masovno doseljavanje stanovništva⁷. Grad Nikšić kao središte široke okoline

⁷ U dugogodišnjem proteklom periodu, koji karakteriše i sadašnji, malo usporeniji trend, geografsko-saobraćajni uslovi su najveći pokretači migracija stanovništva, razvoja centara u kojima je, posljedično, i najveća koncentracija aktivnosti i sadržaja. Ono što je bila osnovna karakteristika dosadašnjih migracija je i ta da je stanovništvo Crne Gore migriralo iz saobraćajno izolovanih prostora u one koji su dobijali tranzitni karakter. U periodu 70-tih koji je obilježio izrazit karakter industrijalizacije, razmještaj i nivo ovih sadržaja bili su i glavni faktor zapošljavanja, nivoa razvoja i promjena u procesu urbanizacije u svim područjima Crne Gore, što u današnjim uslovima svakako nije slučaj, kada većina industrijskih kapaciteta praktično nije u funkciji. U tom smislu, najznačajniji faktor koji je uticao na sam proces urbanizacije bio je proces industrijalizacije, a danas je to, prije svega, turistička privreda i razvoj tercijarnih djelatnosti. Razvoj privrednih aktivnosti obilježen je nejednakim intenzitetom i strukturom, a takva diferenciranost imala je za posljedicu formiranje tri različite privredne regije – sjevernu koju karakterišu sva obilježja nerazvijenog područja (proizvodnja je vezana za eksploataciju šumskog fonda i poljoprivrede, eksploataciju sirovina); središnje područje je najrazvijenije, sa koncentracijom nekada najvažnijih industrijskih kompleksa – energetskih, metalurških, metaloprerađivačkih i elektroindustrijskih, ali i sa najrazvijenijim nivoom društvene infrastrukture; primorska regija je prvenstveno orjentisana na turističku i u manjoj mjeri pomorsku privredu. U posljednje vrijeme, primjetna je veća

narastao je sa 6.013 stanovnika 1948. g. na preko 56.000 stanovnika 2011. g. 1981. g. je 10 najbližih sela administrativno pripojeno gradu: Kličevo, Dragova Luka, Straševina, Rubeža, Glibavac, Mokra njiva, Grebice, Kočani, Kapino polje i Studenca čime je broj stanovnika grada naglo povećan za 76 % u odnosu na 1971. g. Obavlja sljedeće funkcije:

1. Funkciju opštinskog centra za opštinu Nikšić u kojem su smještene sve upravne i administrativne funkcije.

2. Industrijskog centra ne samo za opštinu već i za Crnu Goru. U njemu je smještena Željezara, Boksiti, Elektroprivreda Crne Gore, Pivara Trebjesa, brojne manje fabrike i preduzeća male privrede itd.

3. Funkciju trgovačkog centra koju je obavljao i tokom duge svoje istorije zahvaljujući svom položaju tu funkciju za široko gravitaciono područje je zadržao i do danas. Pored manjih i većih trgovina formirana su i brojna veća trgovačka preduzeća i marketi, poslovni centri.

aktiviranost područja republike u smislu koncentracije tercijarnih sadržaja (trend koji je zahvatio čitavu primorsku oblast), naročito uz glavne saobraćajne pravce (osovina Podgorica - Nikšić) i u okviru centara opštine (Pljevlja i Rožaje). U tom smislu, primjetna je disproporcija razvoja ovih funkcija sa jedne strane, a sa druge, stagnacija privrednih djelatnosti, naročito industrijske proizvodnje. Kako je turizam u Crnoj Gori postao jedna od vodećih privrednih grana, očekuje se da će ova i njene prateće djelatnosti biti značajni pokretači sveukupnog razvoja Republike. Pored crnogorskog primorja u kome se nalazi oko 95% raspoloživih kapaciteta, tu je nekoliko već afirmisanih lokaliteta u unutrašnjosti, prije svega Žabljak (kao dijelom afirmisano turističko područje), Skadarsko jezero, a zatim Kolašin, Rožaje i Plav, koji poseduju kvalitetne, ali u ovom trenutku nedovoljno razvijene i iskorišćene potencijale (svega oko 3% kapaciteta). Koeficijent turističke funkcionalnosti veći je nego u turistički najrazvijenijim zemljama Evrope, što bi trebalo da je jedan od pokazatelja koji naglašava turističku razvojnu orijentaciju i izrazit turistički potencijal i karakter Crne Gore.

4. Saobraćajnog centra koji zahvaljući svom centralnom položaju jeste spona između Primorja i sjeverne Crne Gore, Središnje Crne Gore preko Danilovgrada i Podgorice i ostvaruje vezu sa širim okruženjem preko BiH. Kroz opštinu Nikšić prolaze dionice magistralnih puteva: M-18 Šćepan polje (gr. B i H) - Nikšić – Podgorica – Božaj (gr. Alb); M-6 Vilusi (gr. B i H)⁸ - Nikšić; M Priboj (gr. Srbije) – Pljevlja – Žabljak – Nikšić – Boka Kotorska.⁹

5. Funkciju kulturnog i prosvjetnog centra za veliki dio Crne Gore pa i prekograničnog prostora. Broj obrazovnih ustanova u Nikšiću je značajan, a obrazovanje u organizacionom smislu na zadovoljavajućem nivou. U Nikšiću djeluju 44 obrazovne ustanove, i to: 11 vrtića, 25 osnovnih škola, osnovna i srednja muzička škola, četiri srednje škole i visokoškolske ustanove

⁸ Put Nikšić – Vilusi – Klobuk, sastavni je dio magistralnog puta M-6, koji prolazi kroz Sloveniju, Hrvatsku, BiH i Crnu Goru. Na teritoriji Crne Gore njegova dužina iznosi 37,30 km. Radovi na tom putu završeni su 1981. god.

⁹ Sportski aerodrom Kapino Polje se nalazi na oko 3 km od centra Nikšića. Izgrađen je prije 80 godina i decenijama je bio centar za obuku pilota i škola za padobranstvo. Svojevremeno je bio jedini u SFRJ koji je posjedovao sertifikat za školovanje pilota iz inostranstva. Izbor Crne Gore, odnosno opštine Nikšić za domaćina 31-og Svjetskog padobranskog prvenstva u klasičnim disciplinama i 5-og juniorskog prvenstva u padobranstvu, koji su održani 2010. godine, zahtijevalo je rekonstrukciju aerodroma. Tada je travnata pista zamijenjena asfaltnom dužine 1.450 m i širine 30 m, izgrađeni su spojnica od piste do hangara u dužini od 350 m i širine 15 m, stajanka dužine 60 m i širine 22 m, a rekonstruisan je i prilazni put i postavljena je ograda. Potpuno je rekonstruisan hangar površine 1.926,95 m², u okviru kojeg se nalaze kancelarijske prostorije, učionica i tri sobe za prenočište, a izgrađen je i jedan manji ugostiteljski objekat. Izgradnja aerodroma je nastavljena preko projekata koji se finansiraju iz IPA fondova, tačnije CBC Programa IPA Adriatic. U okviru projekta „Jačanje i umrežavanje malih aerodroma u Jadranskom području“ (A3-NET), izgrađene su dvije rulne staze i dvije platforme.

(Filozofski fakultet, Filološki fakultet, Fakultet za sport i fizičko vaspitanje),

6. Zdravstvenog centra kojem gravitira ne samo stanovništvo opštine već i iz okolnih centara i iz dijela Bosne i Hercegovine. Specijalizovana bolnica za plućne bolesti u Brezoviku je osnovana 1951. godine. Organizovana je i registrovana kao jedinstvena zdravstvena ustanova sa poliklinikom i paviljonima u svom sastavu kao organizovanim cjelinama i obavlja specijalizovanu, polikliničku i bolničko-zdravstvenu djelatnost iz oblasti pulmologije. Pored zdravstvene zaštite, u ovoj ustanovi se vrši i obrazovni i naučno istraživački rad. Ustanova je nastavna baza Medicinskog fakulteta u Podgorici (B. Radojičić, 2002: 177–181).

*Grahovo i Velimlje –
značajni lokalni centri u opštini Nikšić*

Grahovo naselje u Grahovskom polju, centar je grahovskog kraja koje se nalazi u jugozapadnom dijelu opštine. Ovo područje je nekada bila zasebna opština, i opštini Nikšić je pripojena šezdesetih godina XX vijeka. Neko vrijeme je u Grahovu nakon rata radilo više industrijskih pogona, a danas postoji pogon fabrike alata. Grahovo danas ima 117 stanovnika (2011. g). U njemu postoji hotel, ambulanta, osnovna škola, pošta i trgovačke radnje. Njemu gravitiraju sva naselja jugozapdanog kraja. U zapadnom dijelu Grahovskog polja je Gornje polje sa 168 stanovnika, a na zaravni Grahovac se razvilo naselje Grahovac sa 117 stanovnika.

Velimlje je glavno naselje Banjana na sjeverozapadu opštine. U pomenima plemena Banjani iz dubrovačkog i kotorskog arhiva, vidi se da je na ovom prostoru tokom XIV, XV i XVI vijeka bilo više katuna koji su vjerovatno predstavljali najmanje teritorijalne jedinice, naselja ili manje oblasti (D. Kovačević, 1963:

130). Izuzev varošice Velimlje, sva naselja su seoskog razbijenog tipa. Kuće u selima su toliko udaljene jedna od druge, da pojedina sela imaju veliki broj zaselaka sa po jednim domaćinstvom. Stanovništvo se uglavnom bavi stočarstvom i zemljoradnjom. U svim selima je izražen proces depopulacije. Sela su nepravilnih oblika i urbano su neopremljena. Velimlje je osnovano 1884. godine. Na dotušnjoj glavici podignuta je škola 1883. godine, a sljedeće godine nekoliko dućana. Velimlje dobija poštu i telegraf 1896. godine, a proglašeno je za varošicu i okružno mjesto 1898. g. Varošica se brzo razvijala do 1912. g. kada je imala 43 kuće, od čega 29 trgovačkih, zanatskih i mehandžija, a 14 činovničkih, pošto je bilo kapetansko mjesto. Velimlje, po svojoj arhitekturi mnogo više podsjeća na primorsko mjesto nego na naselje kraškog tipa, jer su kuće uglavnom dvospratne, jedna uz drugu poređane duž dvije ulice. Dvorišta su sa unutrašnje strane i ne vide se sa ulice. U međuratnom periodu Velimlje kao naselje stagnira. Međutim, nakon II svjetskog rata počinje brz rast i oživljavanje naselja. Otvara se bolnica, podiže nova zgrada osnovne škole i tri društvena stambena objekta sa 14 stanova. U poslijeratnom periodu Velimlje je centar u kojem se održavaju pazari i svi narodni zborovi i proslave za okolna sela. Po ukidanju opštine Velimlje, počinje depopulacija naselja koja traje i danas. Od 1983. godine u nekadašnjem mjesnom domu otvorena je fabrika krunskih zatvarača koja danas ne radi. U Velimlju, pored fabrike postoji još: ambulanta, osnovna škola, prodavnice mješovite robe, društveni klub sa bibliotekom i stanica za otkup kože i poljoprivrednih proizvoda koja danas ne radi. Od spomenika materijalne kulture novije istorije u Velimlju se nalaze: Spomenik strijeljanih Kilibarada od strane austrougarskog okupatora, bareljef Stevana Pavlova Kilibarde, nosioca ordena čeličnog krsta američke vojske; Spomen park sa bistama narodnih heroja: Mila Kilibarde, Strahinje Erakovića i Vasilja Koprivice; Spomenik palim borci-

ma u NOR-u iz banjskog kraja. Velimlje je povezano asfaltnim putem sa glavnom saobraćajnicom Nikšić – Vilusi – Trebinje. Sa Crnim Kukom je takođe povezano asfaltnim putem, dok je sa Petrovićima, preko Klenka, povezano većim dijelom asfaltnim putem.

Lokalni centri u opštini Nikšić su: Vilusi, Vračenovići, Krstac, Miolje Polje i Vir.

Vilusi su centar Vilušskog kraja, pitomog izgleda koji je uvijek bio privlačan i dobro naseljen. Selo ima 171 stanovnika. Preko sela prolazi magistralni put Nikšić - Trebinje - Dubrovnik, put za Boku, i za Bileću. U njemu postoje dva industrijska pogona, mjesna kancelarija, škola, pošta, dom kulture, trgovački i ugostiteljski objekti. Vračenovići su naselje u dijelu Oputnih Rudina koje broji 37 stanovnika. Ima mjesnu zajednicu, osnovnu školu, trgovinu i ugostiteljske objekte. U Oputnim Rudinama ima 13 sela sa 747 stanovnika (2003. g) a 2011. 13 sela sa 547 stanovnika.

Krstac je centar kraja Golije u kojem je mjesna kancelarija i osnovna škola. Preko njega vodi put Nikšić - Krstac - Gacko. Golija ima 11 sela u kojima je 2011. g živjelo 438 stanovnika.

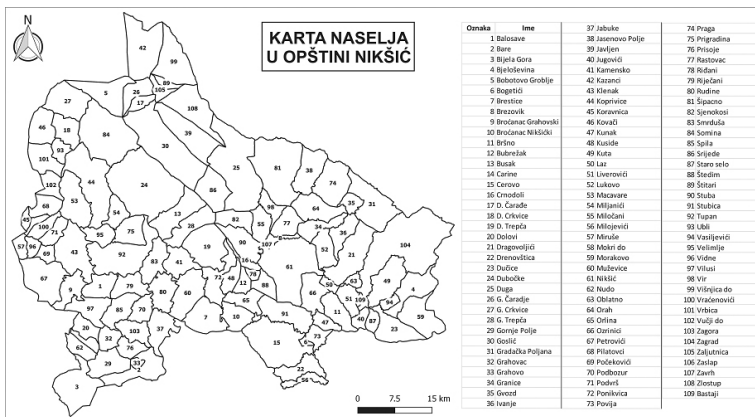
Miolje Polje je centar Župe Nikšićke u kojem je smještena centralna osnovna škola, mjesna kancelarija, trgovina i ugostiteljski objekti. Sama Župa je dosta naseljen i razvijen kraj koji je saobraćajno dobro povezan sa Nikšićem. Ukupno ima 13 sela u dolini Gračanice u kojima je 2011. g. bilo 3653 stanovnika.

Vir je selo u sjevernom dijelu Nikšićkog polja nalazi se zapadno od putnog pravca Brod – Vidrovan (dio magistralnog pravca Nikšić - Plužnie - granica BiH), ima 12 zaseoka (Vri, Crkvine, Ražljevc, Stupovi, Međine, Stupa, Kula, Buća, Sad Golovića, Avtenice, Šume i Dubrave) u kojima je 2003. godine živjelo 905, a 2011. godine 815 stanovnika. Stanovništvo ovog naselja snabdijeva se vodom iz gradskog vodovoda.

Ostala značajna naselja na prostoru opštine Nikšić su:

– **Trubjela**, središnje naselje Rudina u kojoj se nalazi mjesna kancelarija, dok je centralna osnovna škola u selu Rudine. U Rudinama je bilo 10 sela, a 2011.g. 251 stanovnik.

– **Bogetići**, središnje naselje Pješivaca, u kojima se nalazi mjesna kancelarija i škola, spomen dom i trgovačko-ugostiteljski objekti. Ova zona je saobraćajno dobro povezana i privlačna je za stanovništvo.

Karta 1: Naselja u Opštini Nikšić¹⁰

Naselja opštine Nikšić se sa planskog aspekta mogu podijeliti na sljedeća područja:

1. *Središnje područje* – 68.979 stanovnika (2011. g), koje je podijeljeno na manja planska područja:

– Naselja u Polju: Brezovik, Vir, Završ, Miločani, Ozrinići, Rastovac, Štedim. Ukupno 5970 stanovnika.

– Naselja Župe Nikšićke: Bastaji, Bjeloševina, Vasiljevići, Dužice, Zagrad, Jugovići, Kuta, Liverovići, Morakovo, Oblatno, Staro Selo, Carine. Ukupno 3714 stanovnika.

– Ostala naselja: Duga, Jasenov Polje, Orah, Praga, Sjenokosi, Šipacno, Broćanac Nikšićki, Bubrežak, Kuside, Orlina, Riđani, Stuba, Crnodoli, Dragovoljci, Ivanje, Gvoz,

¹⁰ Mr Ivan Mijanović je autor karte.

Gradačka Poljana, Granice, Lukovo, Bršno, Kunak, Laz, Bogetići, Bogmilovići, Vitasojevići, Drenoštica, Milojevići, Međeđe, Povija, Stubica, Cerovo. Ukupno 2325 stanovnika.

2. Zapadno područje 2.567 stanovnika 2011. g.

– Jugozapadno: Brestice, Busak, Gornja Trepča, Donja Trepča, Kamensko, Ponikvice, Smrduša, Rudine, Balosave, Broćanac Grahovski, Vilusi, Dolovi, Podbožur, Riječani, Spila, Bare, Gornje Polje, Grahovo, Grahovac, Zaslap, Zagora, Jabuke, Nudo, Prisoje. Ukupno 1380 stanovnika.

– Sjeverozapadno: Vučji Do, Vidne, Vračenovići, Klenak, Koravlica, Miruše, Mokri Do, Petrovići, Pilatovci, Podvrš, Počekovići, Velimlje, Koprivice, Macavare, Miljanići, Prigradina, Tupan. Ukupno 1187 stanovnika.

3. Sjeverno područje 902 stanovnika: Gornje Crkvice, Donje Crkvice, Dubočke, Kovači, Ubli, Somina, Bobotovo Groblje, Višnjića Do, Vrbica, Gornje Čarađe, Goslić, Donje Čarađe, Zaljutnica, Zlostup, Javljem, Kazanci, Srijede, Štitari.

Administrativno, stanovništvo je organizovano u 32 mjesne zajednice¹¹. Društvena dimenzija održivosti temelji se na premisi

¹¹ Za obavljanje poslova lokalne uprave utvrđenih Zakonom, Statutom opštine i drugim propisima, osnovani su organi i službe lokalne uprave. Organi lokalne uprave osnovani su kao sekretarijati, direkcije, službe i biroi. Sekretarijati se osnivaju za vršenje stručnih poslova u jednoj ili više povezanih upravnih oblasti, zavisno od prirode, značaja i obima tih poslova. To su: Sekretarijat za lokalnu samoupravu, Sekretarijat za finansije, razvoj i preduzetništvo, Sekretarijat za uređenje prostora i zaštitu životne sredine, Sekretarijat za komunalne poslove i saobraćaj, Sekretarijat za kulturu, sport, mlade i socijalno staranje. Uprava lokalnih javnih prihoda. Za vršenje poslova iz oblasti imovinskih prava i ovlašćenja i pravne zaštite imovinskih prava i interesa Opštine obrazovana je Direkcija za imovinu. Za vršenje specifičnih i administrativno tehničkih poslova osnovane su službe i centri. Službe su: Komunalna policija, Služba zaštite i spašavanja, Služba za unutrašnju reviziju,

da jednakost i razumijevanje međuzavisnosti ljudi unutar zajednice predstavljaju osnovni preduslov za prihvatljiv kvalitet života, što je u suštini prvi cilj razvoja. Da bi razvoj bio dugoročno održiv, bogatstvo, resursi i mogućnosti moraju se raspodijeliti na takav način da svi građani mogu uživati bar minimalne standarde ljudskih prava i socijalnih privilegija, kao što su hrana, zdravlje, obrazovanje, stanovanje i mogućnosti za lični razvoj¹². Društvena jednakost znači osiguravanje svim ljudima mogućnost obrazovanja i omogućavanje da svojim radom doprinesu napretku društva. Zbog svega toga društvena dimenzija održivog razvoja zahtjeva aktivnu

Centar za informacioni sistem. Za obavljanje stručnih, organizacionih i administrativno tehničkih poslova, za ostvarivanje funkcije predsjednika Opštine, osnovana je Služba predsjednika. Za obavljanje određenih stručnih i drugih poslova, glavnog administratora i menadžera osnovane su stručne službe: Služba predsjednika Opštine, Služba glavnog administratora, Služba menadžera, Služba za zajedničke poslove, osim gore navedenih postoji i Služba za skupštinske poslove.

¹² Pri planiranju novih stambenih cjelina treba obratiti pažnju na adekvatno lociranje stambenih zona. Pri pozicioniranju stambenih cjelina treba uvažiti morfološke karakteristike terena, uz maksimalno korišćenje istih. Poštovanje prirodno ekoloških uslova zahtijeva dobru osunčanost i provjetrenost stambenih struktura, a ujedno i zaštićenost od dominantnih vjetrova. Stanovanje treba pozicionirati izvan dometa industrijskih zona, i zelenim pojasevima zaštititi od nepovoljnih uticaja saobraćaja. Stambene strukture neophodno je opremiti zelenim prostorima, koji podižu kvalitet življenja. Zadovoljenje socijalno humanih potreba podrazumijeva kvalitetno uređenje i opremanje otvorenih prostora, kao i dobro pozicioniranje istih. Pri izgradnji stambenih objekata treba voditi računa o načinu i kvalitetu građenja objekata. Stare objekte trebalo bi na određen vremenski period obnoviti, rekonstruisati, remodelovati. Pozicioniranje stambenih struktura treba da omogući adekvatnu (brzu i jednostavnu) dostupnost različitim sadržajima: centralnim aktivnostima, sportsko rekreativnim, društveno socijalnim....

političku participaciju svih sektora društva i odgovornost vladajućih struktura široj javnosti kod donošenja osnova socijalne politike, uključujući, između ostalog, probleme društvene jednakosti i veličine populacije. Načini života koji negativno utiču na zdravlje, imovinsko stanje ili psihički mir, nisu socio-kulturalno održivi načini življenja. Elementarna socijalna sigurnost, zadovoljavanje osnovnih potreba (hrana, stan, odjeća, zdravstvena njega i sl.) svih građana, bez obzira na uspjeh rezultata vlastitog rada na tržištu, osobnog preduzetništva znak je postignuća elementarne visoke socio-ekonomske održivosti za sve građane nekog društva. Suprotna tome jest socijalna ugroženost i neprihvatljivi životni uslovi, koje inače moderni svijet svojim proizvodnim i organizacijskim metodama lako može postići.

* * *

Iako je dosadašnja analiza pokazala mnoštvo ograničavajućih faktora i negativnih tendencija u domenu razvoja mreže naselja i sadržaja, sa druge strane, otvara se niz mogućnosti koje bi mogle da uravnoteže i obezbijede ravnomjerniji budući razvoj cjelokupne mreže naselja, kako na nivou pojedinih opština i regiona, tako i na nivou čitavog prostora Crne Gore i opštine Nikšić. U skladu sa osnovnim postulatima održivog razvoja, osnov za budući razvoj treba da počiva na zatečenim i prepoznatim trendovima koji utiču na sveobuhvatan razvoj mreže naselja i centara na području Crne Gore. S obzirom na to da se intenzitet depopulacionih trendova posljednjih godina unekoliko smiruje (iako je još uvek intenzivan), to predstavlja dobar pokazatelj da je moguće, aktivnom i osmišljenom politikom (zapošljavanja, poboljšanja uslova života i rada u manje razvijenim područjima, aktiviranjem i adekvatnim korišćenjem prirodnih resursa, itd), izvršiti kvalitetnije prestrukturiranje mreže naselja i centara, kako u okviru opština i regiona, tako i na čitavom prostoru Republike. Ovome treba dodati i činjenicu drastično smanjenog

intenziteta industrijske proizvodnje koja je bila i glavni pokretač intenzivnih migracija ka glavnim centrima rada. Ovu, u suštini nepovoljnu činjenicu, treba iskoristiti kao priliku da se, adekvatnim prestrukturiranjem kapaciteta i lociranjem novih privrednih zona, efikasnim, primjerenim kapaciteta, lokacija a u skladu sa sveukupnom strategijom razvoja Crne Gore kao ekološke države, pristupi i „održivom“ razmještanju ljudskog (radno aktivnog) potencijala i poboljšanju efikasnosti veza između susjednih područja. Danas se može konstatovati da se planirani koncept razvoja nije u potpunosti ostvario zbog složenih društveno okolnosti, ne samo Nikšićke opštine, već i Crne Gore i šireg regionalnog okruženja. Perspektiva budućeg društvenog i ekonomskog razvoja Nikšića leži u široj primjeni onih principa koji su dominantni u Evropskoj uniji, tj. konkurentnost zasnovana na znanju, inovacijama i preduzetništvu. PUP opštine Nikšić podržava razvoj policentrične mreže centara sa ciljem da se u najvećoj mjeri očuvaju potencijali svih zona pojedinačno. Cilj je da se optimalno iskoriste svi razvojni potencijali, da se smanje depulacioni trendovi i migracije izražene u ruralnom području i na području čitave opštine i smanji pritisak na opštinski centar i njegovo okruženje. Preporučljivo je da se industrijski objekti razvijaju pretežno u okvirima već izgrađenih područja, rekonstrukcijom starih industrijskih područja, područja bivših vojnih objekata ili bivših saobraćajnih objekata (brownfield razvoj). Formiranje industrijskih objekata van izgrađenih područja (greenfield razvoj) treba ograničiti na apsolutno potrebnu mjeru. Nikšić je ostao regionalni i opštinski centar ali sa slabijim nivoom razvoja industrijskog, poljoprivrednog i kulturnog središta u odnosu na potencijale koje posjeduje. Kao lokalna razvojna žarišta bili su predviđeni Vidrovan, Mjolje Polje, Velimlje, Vilusi, Grahovo, Krstac a kao lokalni centri Petrovići, Vraćenovići, Crkvice, Trubjela, Bogetići, Vir i Rastovac. U postplanskom periodu se može konstatovati da ova naselja nisu

doživjela očekivani razvoj, što u razvoju mreže naselja predstavlja problem. Iz tog razloga su prema PPCG (2008. g) samo Grahovo i Velimlje definisani kao značajni lokalni centri, dok su Vilusi, Vračenovici i Krstac definisani kao lokalni centri.

Literatura:

- Bešić, Z., & Mihailović, R. (1978), *Reke i jezera Crne Gore* (Problem njihove zaštite od zagađivanja), Titograd: CANU. FTN
- D. Kovačević, (1963), *Srednjovjekovni katuni po dubrovačkim izvorima*, Naučno društvo SR BiH, Posebno izdanje, knj. II, Sarajevo,
- Gostović, M. (1989), *Uređenje seoske teritorije*, Beograd: Naučna knjiga, Građevinski fakultet.
- Ivanović, Z. (1977), *Nikšić – urbano geografska studija*, Beograd: SANU.
- Ivanović, Z. (1979), *Gradovi – komunalni centri Crne Gore*, Beograd: SANU, Geografski institut „Jovan Cvijić“.
- Kasalica, S. & Doderović, M. (2001), *Vještačka jezera u Nikšićkom polju – studija Vještačka jezera Crne Gore*, Nikšić: Institut za geografiju.
- *Prostorno urbanistički plan opštine Nikšić* (2014), Podgorica: Opština Nikšić, Ministarstvo održivog razvoja - LAMP Projekat.
- Radojičić, B. (1982), *Nikšićki kraj, savremene regionalne – geografske transformacije*, Nikšić: Nastavnički fakultet.

-
- Radojičić, B. (2002), *Geografija Crne Gore: društvena osnova i regije*, Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje prirodnih nauka.
 - Radojičić, B. (2010), *Opština Nikšić, Priroda i društveni razvoj*, Nikšić: SO Nikšić.
 - Ribar, M. & Simonović Đ. (1993), *Uređenje seoskih teritorija i naselja*, Beograd: „IBI“ Inženjering i projektovanje.
 - Vlahović V. (1975), *Kras Nikšićkog polja i njegova hidrologija*, Titograd: Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore.
 - Vukajlova Lj: (2015), *Uvod u urbanizam*; Novi Sad.